

J. W. Duyvendak, I. de Haan, ed., *Maakbaarheid. Liberale wortels en hedendaagse kritiek van de maakbare samenleving* (Amsterdam: Amsterdam university press, 1997, 213 blz., f39,50, ISBN 90 5356 260 5).

'Is de maakbare samenleving een achterhaald idee uit de jaren zeventig, een illusie van verstokte sociaal-democraten waarvan in de liberale jaren negentig afscheid is genomen'? Aldus de vragen gesteld in dit boek over de geschiedenis van het idee van een maakbare samenleving, waarmee de auteurs willen afrekenen. Volgens hen is hier sprake van een dubbele misvatting: 1 het idee van de maakbare samenleving is niet primair een sociaal-democratische maar een liberale uitvinding, en 2 in wezen is er geenszins afscheid genomen van het maakbaarheidsideaal. Iets te gemakkelijk wordt aldus uitgegaan van een tweetal vooronderstellingen die ik althans niet deel. Is niet elk politiek handelen gebaseerd op de intentie de samenleving naar de hand te zetten, in te richten naar zijn idealen? Is neutraliteit in de politiek überhaupt wel mogelijk? En weet niet iedereen met een beetje historische kennis dat zeker in de negentiende eeuw het juist de liberalen waren die de maatschappij wilden hervormen en die er uiteraard ook in geloofden dat dat haalbaar was? Niet voor niets werden zij aangeduid als 'hervormingsgezinden'. Dat de term 'maakbaarheid' van later datum is doet niet ter zake.

De eerste zin: 'Het begrip 'de maakbare samenleving' fungeert in het Nederlandse politieke debat de laatste tijd vooral als spook- en spiegelbeeld van de 'efficiënte samenleving'" (9) deed mij daarom al de wenkbrauwen fronsen, maar gaandeweg vatte ik meer waardering op voor de invulling. Via de chronologische behandeling van een aantal denkers over mogelijkheden tot inrichting van de maatschappij ontstaat een helder beeld van zin en onzin van ideeën over maakbaarheid. Weliswaar is niet ieder hoofdstuk even leesbaar, maar de redactie is er wel in geslaagd alle bijdragen te 'stroomlijnen'. De titel laat de lezer nog in het ongewisse of de inhoud tot Nederland beperkt blijft of niet. Het voorwoord maakt echter duidelijk dat het boek is voortgekomen uit een project rond 'Nederlandse cultuur in Europese context'. Enerzijds passeren enkele niet-Nederlandse, Europese theoretici vanaf de achttiende eeuw (Locke, Mandeville, Smith, James Mill, Von Stein, Jevons, Keynes en Hayek) de revue, alsmede hun receptie in Nederland (B. Pekelharing, J. T. Buys, Treub, Tinbergen, Banning, Van Doom, Hoefnagels, Kalma). Anderzijds gaan enkele auteurs expliciet in op de politieke praktijk in Nederland. Naast een artikel over Treub rond de eeuwwisseling geldt dit vooral de hoofdstukken over de naoorlogse politiek tot en met het eerste paarse kabinet.

Blauwdrukken voor de ideale samenleving dateren vooral van na de Franse Revolutie. Voor die ideale samenleving tot stand zou komen, diende de staat als onafhankelijk maker van de samenleving te worden erkend en herkend. Maar terecht wijzen Duyvendak en De Haan op de contradictie dat de staat door in de samenleving in te grijpen onherroepelijk zijn onafhankelijkheid verliest.

In veel beschouwingen ligt het accent op cultuurpolitiek: bevordering van kennis, opvoeding of 'zedelijke verheffing'. Al voor 1800 onderkende Locke de mogelijkheid voor de overheid haar onderdanen door onderwijs geschikter te maken voor hun functioneren op de markt. Tegenover Lockes geloof in hervorming van het menselijk gedrag door opvoeding stelde Mandeville de noodzaak van kanalisering van de menselijke natuur. In morele kwalificaties leidend tot deugdzaamheid geloofde deze van oorsprong Nederlandse arts niet. Positiever ten opzichte van de mogelijkheid van opvoeding tot humaner gedrag stond Adam Smith. Hij achtte het individu wel degelijk in staat zijn passies te 'polijsten' en zijn gedrag bij te stellen.

Anders dan de generatie liberale denkers rond 1800 en hun enthousiasme over de effectiviteit van revoluties voor een ombuigen van de maatschappij in de gewenste richting, hechtte Von Stein na 1848 meer waarde aan geleidelijke, sociale hervormingen. Verhoging van het

beschavingspeil was wel een eerste vereiste. Door sociaal-liberalen werd in dit proces een wezenlijke rol toebedeeld aan de staat als boven de partijen staand. Nadruk op gemeenschapszin moest samengaan met gelijktijdige zelfontplooiing van het individu. Als overtuigd darwinist stond ook de Nederlandse politicus Treub een organische ontwikkeling voor tegenover een destructief forceren met alle risico's van revolutie. Zijn ideaal was een meritocratische samenleving met gelijke kansen voor iedereen op basis van aanleg en inzet. Aan het individu de plicht om naar vermogen zijn taak te vervullen, tegenover een hem door de staat gegarandeerde beloning naar individuele verdienste. Treub verzette zich tegen collectieve regelingen (zoals het in zijn tijd door links zo zeer gewenste staatspensioen) als leidend tot individuele ledigheid.

In de loop van de tijd (en de hoofdstukken) krijgt de economie in het kader van het maakbaarheidsgeloof een steeds grotere rol toebedeeld. Tegenover de eerder genoemde denkers die de mens zelf en zijn mogelijkheden tot aanpassing centraal stellen, geloofde James Mill eerder in een betere wereld door vervolmaking van de instituties, dankzij de toegenomen betrouwbaarheid van de politieke economie. Zijn landgenoot Jevons, bekend als grondlegger van het marginalisme of de grenswaardeleer, haalde Bentham's utiliteitsleer erbij om te wijzen op de taak van de staat: ervoor te zorgen dat ondanks de egoïstische berekendheid van het individu toch het grootst mogelijk belang wordt gediend. Staatsingrijpen, met andere woorden, moet! Daarbij is een nuttige rol weggelegd voor sociale wetenschappers.

Modernere onderzoekstechnieken en -resultaten maken echter duidelijk dat de vruchten van sociale hervormingen lang niet altijd geplukt worden door de doelgroep. Met name Jet Bussemakers' helder geschreven hoofdstuk over 'Het einde van de verzorgingsstaat en de calculerende burger' toont het dilemma van het maakbaarheidsidealisme aan. Pieter Hilhorst maakt korte metten met de zwart-wit (of moet ik juist zeggen 'gekleurde'?) uitspraken over de onmogelijkheid van maakbaarheid. Hij betoogt dat de afrekening van liberalen met het maakbaarheidsideaal 'halfslachtig' is, zonder redelijk alternatief. Het einde van een maakbaarheidsproject betekent niet per se het einde van alle 'maakbaarheid'. Zijn analyse herinnert mij aan de negentiende-eeuwse jongliberalen die tegenstanders van door hen gewenste belastinghervormingen haarfijn konden uitleggen dat achterwege laten van hervormingen nog niet betekent dat de staat zich niet met de inrichting van de samenleving bemoeit. Acceptatie van de status quo immers betekent hooguit goedkeuring van de 'gemaakte' samenleving van dat moment. De naam van de liberale politicus Kappeyne van de Coppello komt in de bundel niet voor, maar zijn beroemde rede over het einde van de nachtwakersstaat met beklemtoning van de taak van de staat zou hier niet hebben misstaan.

W. P. Secker

MIDDELEEUWEN

R. Künzel, *Beelden en zelfbeelden van middeleeuwse mensen. Historisch-antropologische studies over groeps culturen in de Nederlanden, 7de-13de eeuw* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1996, Memoria. Cultuur- en mentaliteitshistorische studies over de Nederlanden; Nijmegen: SUN, 1997, 318 blz., f49,50, ISBN 90 6168 491 9).

Dit is geen samenhangend boek, maar een bont geschakeerde verzameling min of meer met elkaar in verband gebrachte leesvondsten. Het woord vooraf maakt meteen duidelijk welk een